

UOT: 94(479.24)

Ədalət QASIMOV

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, t.ü.e.d., dosent
adaletqasimov56@mail.ru

Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-ə
rəhbərliyi dövründə Naxçıvan MSSR-in sosial-iqtisadi və mədəni
inkışafı

Social-economic and cultural development of the Nakhchivan
Autonomous Soviet Socialist Republic under the leadership of Heydar
Aliyev in Azerbaijan SSR (1970-80s)

Социально-экономическое и культурное развитие Нахчиванской
АССР в период руководства Гейдара Алиева в Азербайджанской
ССР (1970-80-х годах)

Xülasə: Məqalə Heydər Əliyevin muxtar respublikada 1970-ci illərdə və 80-ci illərin birinci yarısında iqtisadi, sosial və mədəni fəaliyyəti ilə əlaqəli məsələlərin öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Məqalədə vurğulanır ki, Heydər Əliyevin respublikadakı yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində hərtərəfli iqtisadi inkışaf təmin edilmiş, əhalinin rifahı yaxşılaşmış, mədəni quruculuqda mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Məqalədə bütün bu məsələlər Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə əlaqəli şəkildə yaxından izlənilir.

Açar sözlər: muxtar respublika, sosial-iqtisadi, mədəni inkışaf, maddi rifah.

Abstract: The article is devoted to the study of issues related to the economic, social and cultural activities of Heydar Aliyev in the autonomous republic in the 1970s and the first half of the 1980s. The article emphasizes that as a result of Heydar Aliyev's tireless activities in the republic, comprehensive economic development was ensured, the well-being of the population improved, and significant changes were made in cultural construction. All these issues are considered close relation with the activities of Heydar Aliyev.

Keywords: autonomous republic, social-economic, cultural construction, material well-being.

Резюме: Статья посвящена изучению вопросов, связанных с экономической, социальной и культурной деятельностью Гейдара Алиева в автономной республике в 1970-е и в первой половине 80-х годов. В статье подчеркивается, что в результате неумолимой деятельности Гейдара Алиева в республике было обеспечено всестороннее экономическое развитие, улучшилось благосостояние населения, произошли существенные сдвиги и в культурном строительстве. Все эти вопросы рассматриваются в тесной связи с деятельностью Гейдара Алиева.

Ключевые слова: Автономная республика, социально-экономическое, культурное строительство, материальное благосостояние.

Bu gün müstəqillik və tərəqqi yolunda inamla addımlayan Azərbaycan Respublikasının müasir tarixinin böyük bir tərəqqi dövrü ulu öndərimiz Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur.

Heydər Əliyev rəhbərlik etdiyi bu dövr ərzində Azərbaycan xalqını və dövlətini zamanın ağır sınaqlarından çıxararaq, ölkənin inkişaf strategiyasını müəyyən etmiş, onu sosial-iqtisadi və mədəni tərəqqiyə doğru aparmışdır.

Heydər Əliyevə qədər iqtisadi, sosial və mədəni inkişafın əksər göstəricilərinə görə Azərbaycan SSR keçmiş SSRİ-nin müttəfiq respublikaları arasında axırıncı yerlərdən birini tuturdu. 1960-cı illərin sonunda SSRİ-də ümumi milli məhsul 59 faiz artdığı halda, Azərbaycan SSR-də bu artım cəmi 22 faiz təşkil etmişdi. Milli məhsulun adambaşına düşən həcmi də başqa respublikalarla müqayisədə ilbəlil azalırdı. Mərkəzin Azərbaycanın problemlərinə diqqət və qayğı göstərməməsi, respublikada idarəetmə sahəsində ciddi nəqsanların olması nəticəsində ictimai, iqtisadi, mədəni həyatda dərin böhran yaşanırdı.

Mərkəzin və respublika hakimiyyət orqanlarının Naxçıvan MSSR-ə laqəyd, ögey münasibəti nəticəsində 1970-ci illərə qədər muxtar respublika Azərbaycan SSR-nin digər bölgələrinə, xüsusən Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinə nisbətən aşağı inkişaf səviyyəsinə malik olmuş, sənaye məhsulunun artım sürətinə görə keçmiş SSRİ-nin muxtar respublikaları arasında axırıncı yerlərdə qərar tutmuşdu. Naxçıvan MSSR-də sənayenin, kənd təsərrüfatının inkişafında, məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsində çox ciddi nəqsanlar var idi.

1969-cu ildə Heydər Əliyevin Azərbaycana KP MK-nın birinci katibi seçilməsi ilə ölkə həyatının bütün sahələrində yeni inkişaf mərhələsinin təməli qoyuldu. Respublikanın dinamik inkişafı üçün kompleks proqramlar hazırlandı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illər tarixə quruculuq, tərəqqi, milli oyanış mərhələsi kimi daxil ol-

muşdur. Sənayenin dinamik yüksəlişini təmin etmək üçün iqtisadiyyatda struktur islahatları həyata keçirilmiş, kənd təsərrüfatının inkişafında böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Həmin illərdə Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşaya bilməsi üçün zəruri olan əsaslar – iqtisadi, mədəni-mənəvi potensial yaradılmış, milli kadr problemi həll edilmişdir. O dövrdə iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil sahəsində əldə edilən tərəqqi, milli birlikə nail olunması, milli özünüdərkini yüksəlişi müstəqil dövlətin yaranmasına xidmət edən strategiyanın bünövrəsini qoymuşdur.

Azərbaycan tarixinə Heydər Əliyev dövrü kimi daxil olmuş bu illəri Naxçıvan Muxtar Respublikası tarixinin də tərəqqi və yüksəliş illəri kimi qiymətləndirmək olar. Naxçıvan Muxtar Respublikasının həmin dövrdə əldə etdiyi uğurlar məhz Heydər Əliyevin inkişaf strategiyası ilə bağlıdır.

1969-cu ildən sonra Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi kompleks tədbirlər nəticəsində Naxçıvan MSSR sənayesinin, kənd təsərrüfatının, istehsal infrastrukturunun yüksək inkişafı baş verdi. Sənayenin emal və istehsal sahələrinin şəbəkəsi genişləndi. Əhəlinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında bir sıra uğurlar əldə edildi. Həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində ilk 4 il ərzində əvvəlki 4 ilə müqayisədə 2,2 dəfə çox sənaye məhsulu satılmışdı [2].

Lakin muxtar respublikanın çox zəngin təbii və xammal ehtiyatlarından lazımınca istifadə edilmirdi. Naxçıvanın sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı respublika səviyyəsində qəbul edilmiş qərarlar ələ respublika nazirlikləri və idarələri tərəfindən də yerinə yetirilmirdi. Ona görə də, muxtar respublika rəhbərliyi bu məsələ ilə bağlı birbaşa Heydər Əliyevə müraciət etməli olmuşdu [4].

Muxtar respublikanın iqtisadi inkişafı sahəsində mövcud vəziyyət Heydər Əliyevi daim narahat etdiyindən o, bu vəziyyəti dəyişirmək üçün bir sıra əməli addımlar atmalı oldu. Bu baxımdan Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü ilə Azərbaycan KP MK və respublika hökumətinin "Naxçıvan MSSR-nin xalq təsərrüfatının daha da inkişaf etdirilməsi tədbirləri haqqında" 8 yanvar 1974-cü il tarixli qəbul olunmuş qərarının mühüm əhəmiyyəti oldu [3].

34 maddədən ibarət qərarla muxtar respublikanın sosial-iqtisadi, mədəni inkişafının təmin edilməsi üçün Azərbaycan SSR-nin müvafiq nazirlik və idarələri, Naxçıvan VPK və Nazirlər Soveti qarşısında konkret vəzifələr qoyulmuş, onların yerinə yetirilməsi müddəti dəqiq müəyyənləşdirilmişdi. Naxçıvan MSSR-in iqtisadiyyatını və mədəniyyətini daha da inkişaf etdirmək məqsədi ilə Azərbaycan KP MK və respublika hökuməti Naxçıvan VPK və Naxçıvan MSSR Nazirlər Sovetindən muxtar respublikanın xalq təsərrüfatına rəhbərliyi yaxşılaşdırmağı, sənaye, kənd təsərrüfatı və əsaslı tikinti sahəsində beşilliyin planlarını yerinə yetirməyi, muxtar respublika qar-

şısında qoyulmuş vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsi üçün zəhmətkeşlərin bütün qüvvəsini səfərbər etməyi tələb etmişdir.

Qərarın qəbulundan bir ay sonra Heydər Əliyev Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin XXX konfransında şəxsən iştirak edərək muxtar respublikadakı sosial-iqtisadi vəziyyətin, ideoloji işin dərini elmi-siyasi təhlilini verdi, mövcud nöqsanları açıq göstərdi və onların həlli yollarını müəyyənləşdirdi. Muxtar respublika rəhbərliyinin iş metodlarını kəskin tənqid edən Heydər Əliyev konkret faktlara əsaslanaraq iqtisadiyyatın inkişaf sürətini artırmaq, ideoloji işi gücləndirmək, kadrların məsuliyyətini yüksəltmək sahəsində Azərbaycan rəhbərliyinin həyata keçirdiyi tədbirlərin, bütün mənfi hallara qarşı mübarizə ruhunun Naxçıvan MSSR rəhbərliyinin fəaliyyətində lazımınca öz əksini tapmadığını, bəzi partiya və sovet rəhbərlərinin sözlərində və işlərində qətiyyət, prinsipiallıq və səmimiyyətin hiss olunmadığını açıq şəkildə bəyan etmişdir.

Naxçıvan MSSR-nin sənaye strukturunda tikinti materialları sənayesinin mühüm yer tutmasına baxmayaraq, 1970-ci illərin əvvəllərinə qədər geniş potensiala malik bu sahə demək olar ki, başlı-başına buraxılmışdı. Hələ Naxçıvan VPK-nın XXX konfransında çıxış edərkən Heydər Əliyev qeyd etmişdi ki, hamı bilir ki, Naxçıvan faydalı qazıntılarla zəngindir, lakin nə vaxta qədər bununla öyünəcəklər, bəs nə zaman faydalı qazıntılardan respublika zəhmətkeşlərinin xeyri üçün istifadə olunacaqdır. Heydər Əliyev Azərbaycan Tikinti Materialları Sənayesi Nazirliyi, Geologiya Komitəsi ilə yanaşı, Naxçıvan MSSR Nazirlər Sovetini də təşəbbüskarlıq və əzmkarlıq göstərməyinə görə kəskin tənqid etmişdi. O, belə bir faktı da xatırlatmışdı ki, son on il ərzində bir əlvan metal yatağı da sənaye miqyasında istifadəyə verilmiş və hamı buna dözmüşdür [9].

1973-cü ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Bürosu Naxçıvanda yerli kərpic istehsalının başlanması haqqında məsələni müzakirə edərək, bu barədə müvafiq qərar qəbul etmişdi. Lakin bu qərar yerinə yetirilməyinə görə Heydər Əliyev Azərbaycanın müvafiq nazirliyinin və muxtar respublika rəhbərliyinin qarşısında ciddi tələblər qoymalı olmuşdu.

Muxtar Respublikanın və əhalinin artan tələbatı, həmçinin tikinti materiallarının uzaq daşınmasının çox baha başa gəldiyini nəzərə alaraq 1970-80-ci illərdə bu sahənin inkişafına xüsusi diqqət yetirildi. Azərbaycan KP MK və respublika hökuməti 8 yanvar 1974-cü il tarixli qərarında Azərbaycan SSR Tikinti Materialları Sənayesi Nazirliyinə 1976-1980-ci illərdə Naxçıvan MSSR-də yerli tikinti materialları istehsalının inkişafının texniki iqtisadi əsaslandırılmasını hazırlamaq və həyata keçirmək tapşırılmışdı.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə muxtar respublikada üzlük plitələrin buraxılması üzrə yeni müasir müəssisələr yaradılmış, istehsal olunan məh-

sulun keyfiyyəti yaxşılaşmışdır. Muxtar respublikada yüksək dekorativ xüsusiyyətlərə malik travertinlər, mərmərlənmiş əhəng daşları, monsoptitlər, tuflar, konqlameratlar yatağı aşkar edilmişdi. Lakin Naxçıvan MSSR-də yerli tikinti materiallarının, xüsusən üzlük materiallarının istehsalı səviyyəsi Heydər Əliyevi əsla qane etmirdi. Azərbaycan SSR Dövlət Plan Komitəsi, Geologiya İdarəsi tərəfindən yeni bəzək daşları yataqlarının axtarılması, kəşf edilməsi ehtiyatların təsdiqi, Naxçıvan MSSR-də üzlük materialların istehsalı üzrə yeni güclüklərin yaradılması məsələləri heç də səmərəli həll edilmirdi.

Bütün bunlar Azərbaycan KP MK və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 19 fevral 1982-ci il tarixli "Naxçıvan MSSR-də üzlük materiallarının istehsalının daha da inkişaf etdirilməsi tədbirləri haqqında" qərarında öz əksini tapmışdı. Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Heydər Əliyevin və Nazirlər Sovetinin Sədri Həsən Seyidovun imzaladıqları 15 maddədən ibarət qərarda Naxçıvanda üzlük materialların istehsalının genişləndirilməsi üçün kompleks təşkilatı və iqtisadi tədbirlər müəyyənləşdirilmişdi.

Naxçıvan MSSR-nin mövcud sosial-iqtisadi problemlərinin, onların həlli yollarının müəyyənləşdirilməsində, bölgənin gələcək inkişaf perspektivlərinin üzə çıxarılmasında Heydər Əliyevin Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin XXX konfransındakı nitqi mühüm rol oynadı. Həmin çıxışında Heydər Əliyev muxtar respublikanın ehtiyaclarına diqqət yetirməyi və problemləri qısa müddətdə həll etməyi bir dövlət vəzifəsi kimi Azərbaycanın nazirlik və idarələrinin qarşısında qoymuşdu [6].

Heydər Əliyev Naxçıvan MSSR-nin təbii ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək, regionda tikinti materialları sənayesini inkişaf etdirmək məqsədi ilə bir sıra mühüm qərarların qəbul olunmasına nail olmuşdu. Onun şəxsi təşəbbüsü ilə 1970-1980-ci illərdə Naxçıvan MSSR-də dəmir-beton məmulatları zavodu, şüşə tara zavodu, evtikmə kombinatı, travertin bloklar kərxanası tikilib istifadəyə verildi. Nəticədə ümumi məhsul istehsalında tikinti materiallarının xüsusi çəkisi bir neçə dəfə artdı, muxtar respublikada istehsal olunan mərmər, üzlük plitə, travertin və s. tikinti materiallarının ixracı xeyli genişləndi. 1982-ci ildən sonrakı ictimai-siyasi hadisələr bu kimi iqtisadi tədbirləri sürəklilə həyata keçirməyə imkan vermədi. Belə ki, Heydər Əliyevdən sonra respublikanın siyasi rəhbərliyi bu məsələ ilə bağlı qətiyyət göstərə bilmədi.

Heydər Əliyevin Naxçıvan MSSR-nin elektrik enerjisinə tələbatının tam təmin edilməsi üçün atdığı addımlar muxtar respublikanın gələcək tələbində mühüm rol oynayan faktora çevrildi. Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü ilə 1970-ci illərdə İranla birlikdə gücü 21 min kvt olan Araz Su Elektrik Stansiyası tikilib istifadəyə verildi. Yeri gəlmişkən 1990-cı illərin

əvvəllərində Naxçıvan MSSR Ermənistan SSR tərəfindən enerji blokadasına alınarkən muxtar respublika əhalisi məhz ulu öndərin 70-ci illərdə yaratdığı enerji mənbələri hesabına həyat ritmini itirmək təhlükəsindən xilas oldu.

Ulu öndərimiz Naxçıvan MSSR-də sənaye müəssisələrinin proporsional yerləşdirilməsinə, yüngül və yeyinti sənayelərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Onun təşəbbüsü ilə 70-ci illərdə Naxçıvan şəhərində yeni yüngül sənaye müəssisələri yaradıldı, mövcud müəssisələr genişləndirilərək texniki bazası müasirləşdirildi. O, yüngül sənaye müəssisələrinin tikintisi ilə şəxsən maraqlanır, tikintilərin gedişini daim nəzarətdə saxlayırdı.

Heydər Əliyev Naxçıvanda yüngül sənayenin inkişafı üçün də bir sıra qərarların qəbul edilməsinə nail olmuşdu. Belə ki, Azərbaycan KP MK və Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 1971-ci il 14 yanvar tarixli qərarı ilə Naxçıvan şəhərində alt trikotaj fabrikinin tikintisi barədə mühüm qərar qəbul edilmişdi [6]. 1974-cü il 8 yanvar tarixli qərarla isə fabrikin inşasının texniki sənədlərinin hazırlanması və fabrikin tikintisinin başa çatdırılması nəzərdə tutulmuşdu [5]. O, yüngül sənaye obyektlərinin tikintisi ilə şəxsən maraqlanır, muxtar respublikada istehsal edilən məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi məsələsini daim diqqətdə saxlayırdı.

Heydər Əliyevin Naxçıvan MSSR-də yüngül sənayenin inkişafında ən mühüm xidmətlərindən biri Naxçıvan şəhərində Xalça Kombinatının tikintisinə nail olması idi. Bu həm bütövlükdə muxtar respublikanın sənayesinin inkişafında mühüm hadisə olmaqla bərabər, işçi qüvvəsindən daha səmərəli istifadə edilməsi, xüsusən qadınların istehsalata cəlb edilməsi üçün böyük əhəmiyyət daşıyırdı.

Heydər Əliyevin diqqəti sayəsində Naxçıvan MSSR-də yerli sənaye sahəsi də təşəkkül tapmağa başlamış, iri yerli sənaye müəssisələri tikilərək istifadəyə verilmişdi. Bu isə öz növbəsində mövcud əmək ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə etməyə imkan yaratmışdı.

Aparılan kompleks tədbirlər sayəsində 1970-1982-ci illərdə muxtar respublikanın sənaye potensialı təxminən üç dəfə artmışdı. Onuncu beşillikdə (1976-1981-ci illərdə) muxtar respublika sənayesi xüsusilə sürətlə inkişaf etməyə başlamışdı. Təkcə onu qeyd etmək lazımdır ki, onuncu beşillikdə istehsal olunmuş məhsulun həcmi üst-üstə səkkizinci və doqquzuncu beşilliklərdə istehsal olunan məhsula bərabər olmuşdur. 1980-ci ildə istehsal olunan məhsulun həcmi 1975-ci ilə nisbətən 1,2 dəfə, 1969-cu ilə nisbətən isə 3,5 dəfə çox idi.

Heydər Əliyevin diqqəti sayəsində 1970-80-ci illərdə Naxçıvan MSSR-də nəqliyyatın və rabitənin inkişafında da mühüm nəticələr əldə edilmişdi. 1970-ci illə müqayisədə 1980-ci ildə ümumi istifadəli nəqliyyatın bütün növlərinin yük dövriyyəsi 256 faiz, sərnişin dövriyyəsi 211 faiz artmışdı [8].

1970-ci illərdə bütün rabitə vasitələrinin təkmilləşdirilməsi sahəsində də müəyyən uğurlar əldə edilmişdi. Rabitə müəssisələrinin sayı artmış, onların iş keyfiyyəti yaxşılaşdırılmışdı. 1980-ci ildə onların gəlirləri 1970-ci ilin göstəricilərinin 2 dəfə artaraq 3481 min manat təşkil etmişdi [9]. Əlbəttə, az vaxtda bu misilsiz göstəricilərin əldə edilməsi Heydər Əliyevin uzaqgörənlik və müdrikliliklə hazırlanmış layihələrinin və bu layihələrin həyata keçirilməsində göstərdiyi can fəşinin, tükənməz zəhmətinin nəticəsi idi.

Heydər Əliyevin göstərişi əsasında muxtar respublikada əsaslı tikintinin inkişafı ilə bağlı bir sıra qərarlar həyata keçirilmiş, yeni tikinti təşkilatları yaradılmış, onların texnika və materiallarla təminatı yaxşılaşdırılmış, əməyin mexanikləşdirilməsi, məhsuldarlığın artırılması üçün müvafiq addımlar atılmışdı.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə muxtar respublikanın kənd təsərrüfatının inkişafı sahəsində də böyük dirçəliş və tərəqqi baş verdi.

Yeni təsərrüfatçılıq üsullarının, texnika və texnologiyaların tətbiqi, nəhəng su təsərrüfatı komplekslərinin istifadəyə verilməsi sayəsində əkin sahələrinin artırılması, əkinçilik və heyvandarlıq məhsulları istehsalına yönəlmiş digər kompleks tədbirlər nəticəsində bu sahənin inkişafında əsaslı dönüş baş verdi. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvan MSSR-də qeyri-rentabelli pambıqçılıq daha yüksək məhsuldarlığa malik üzümçülük və tütüncülükə əvəz olundu. Burada kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, mexanikləşdirilməsi, kimyalaşdırılması, torpaqların meliorasiyası sahəsində mühüm işlərin görülməsi məhz Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində baş verdi.

Ümumiyyətlə, 1969-cu ildən sonra Naxçıvan MSSR-nin kənd təsərrüfatında köklü dəyişikliklər baş vermiş, kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, əkinçilik və heyvandarlıq məhsullarının istehsalı və tədarüklü sahələrində, kəndin sosial inkişafında nəzərə çarpacaq uğurlar əldə edilmişdi. Bu isə öz növbəsində muxtar respublika əhalisinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəlməsinə kömək etmişdir. Həyata keçirilən məqsəduyğun sosial siyasət nəticəsində əhalinin real gəlirləri, o cümlədən orta əmək haqqı ilbəlil yüksək sürətlə artırdı, ictimai-istehlak fondlarından pul ödənişlərinin, müavinətlərin həcmi də xeyli artmışdı.

1971-1980-ci illər ərzində muxtar respublikada sənaye işçilərinin orta aylıq əmək haqqı 32,6 faiz, meşə təsərrüfatı əməkçilərininki 10,7 faiz, rabitə işçilərininki 20,1 faiz, tikintidə çalışanlarınki 68,7 faiz, ticarət işçilərininki 36,7 faiz, müəllimlərininki 28,3 faiz, həkimlərin orta aylıq əmək haqqı isə 27,6 faiz artmışdı [1].

Heydər Əliyevin Naxçıvan MSSR-nin sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı ilə bağlı imzaladığı qərarlarda çəhr və kəndlərin abadlaşdırılması və yaşıllaşdırılması, su təminatının yaxşılaşdırılması, onların tarixi görkəminin və özünəməxsusluğunun qorunub saxlanılması xüsusi yer tuturdu. Onun rəhbərliyi dövründə Naxçıvan MSSR-də yeni yaşayış massivləri – mikrorayonlar salınmış, kəndlərin simaları dəyişərək müasir çasəbələrə çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində Naxçıvan MSSR əhalisinin içməli su, elektrik enerjisi, mavi qazla təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində çox mühüm addımlar artırılmışdır.

1979-cu ildə Daşarx kəndi yaxınlığındakı böyük bulaqdan Daşarx-Naxçıvan su kəmərinin çəkilməsi nəticəsində rayonun bütün kəndləri içməli su ilə təmin edildi. Bu kəmərin hesabına Babək rayonunun əhalisinin də içməli suya tələbatı qismən ödənilirdi. 1980-ci ildə Yevlax-Stepanakert-Naxçıvan qaz kəmərinin çəkilib istifadəyə verilməsi muxtar respublika üçün mühüm sosial-iqtisadi və siyasi hadisəyə çevrildi.

Heydər Əliyev Naxçıvanın coğrafi-siyasi şəraitini nəzərə alaraq muxtar respublikanın nəqliyyat sisteminin yaxşılaşdırılması üçün bütün imkanlardan istifadə edirdi. 70-80-ci illərdə burada yeni avtomobil yolları çəkilmiş, marşrutlar açılmış, dəmir yolu elektriklişdirilmiş, stansiya və vağzallar təmir edilmişdi.

Heydər Əliyevin Naxçıvan MSSR-nin inkişafı sahəsində ən böyük xidmətlərindən biri muxtar respublikada hava nəqliyyatının inkişaf etdirilməsi, Bakı-Naxçıvan hava xəttinin açılması, Naxçıvan hava limanının genişləndirilməsi oldu.

Məhz Heydər Əliyevin iradəsi və səyləri nəticəsində Naxçıvanın mərkəzində hava limanının genişləndirilməsi, Bakı-Naxçıvan hava xətti ilə işləyən yararsızlaşmış təyyarələrin müasir "YAK-40" tipli təyyarələrlə əvəz edilməsi və bu məqsədlər üçün lazımi vəsaitin ayrılması kimi məsələlərin həyata keçirilməsi baş tutdu.

Bu isə öz növbəsində sonralar muxtar respublikanın gələcək taleyində mühüm rol oynayacaq faktora çevrildi. 90-cı illərin əvvəllərində ermənilər Naxçıvanı nəqliyyat blokadasına aldıqdan sonra hava nəqliyyatı muxtar respublikanı Azərbaycanla birləşdirən yeganə vasitəyə çevrildi.

Heydər Əliyev Naxçıvan MSSR-də əhaliyə səhiyyə xidmətinin yaxşılaşdırılmasına, idmanın inkişaf etdirilməsinə çalışmış, bu sahənin inkişafına yönəldilmiş vəsaitlərin həcmnin artırılmasına say göstərmişdir.

Naxçıvan MSSR-nin sosial-iqtisadi inkişafında baş verən müxtəlif dəyişikliklər, əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşması onun demoqrafik vəziyyətinə də müsbət təsir göstərmiş, muxtar respublikada əhalinin təbii artımı Azərbaycan SSR-nin orta göstəricisindən yüksək olmuşdur.

1970-ci ildə muxtar respublika əhalisinin sayı 205,7 min, 1980-ci ildə 248,5 min, 1985-ci ildə isə 275,5 min nəfər təşkil etmişdir [7].

Göstərilən dövrdə muxtar respublika əhalisinin yaş-cins strukturunda, qadınların təhsil-mədəni səviyyəsində, məşğulluq vəziyyətində də çox müxtəlif dəyişikliklər baş vermişdi.

Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi 70-ci illər – 80-ci illərin I yarısında Naxçıvan MSSR-də təhsil, elm, mədəniyyət özlünün yüksək inkişaf mərhələsinə çatdı. Azərbaycan Elmlər Akademiyası Naxçıvan Elm Mərkəzinin, Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun, Politexnik, Musiqi və Tibb texnikumlarının, Batabat astrofizika rəsədxanasının, Ordubad təcürbə-konstruktor bürosunun yaradılması, Naxçıvan Tarix Muzeyinin, C.Məmmədquluzadə adına Ədəbiyyat muzeyinin, M.C.Ordubadinin, H.Cavidin, Y.Məmmədəliyevin, C.Naxçıvanskiyin ev muzeylərinin, rayon tarixşünaslıq muzeylərinin fəaliyyətə başlaması Heydər Əliyevin muxtar respublikada elmin, təhsilin, mədəniyyətin inkişafına göstərdiyi xidmətlərinin maddi təzahürüdür.

Heydər Əliyevin sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində həyata keçirdiyi çoxşaxəli müxtəlif dəyişikliklər, Naxçıvan MSSR-də mədəni həyatın canlanmasına, mədəniyyətin bütün sahələrinin inkişafına şərait yaratdı. 1969-1982-ci illərdə muxtar respublikada mədəniyyət müəssisələrinin sayı əvvəlki illərlə müqayisədə xeyli artmış, onların yüksək ixtisaslı kadrlarla təminatı yaxşılaşmışdı.

1970-1980-ci illərdə Naxçıvan MSSR-də 83 yeni klub, 51 kitabxana tikilərək istifadəyə verilmiş, 2 xalq teatrı yaradılmış, mədəni-maarif müəssisələri üçün 38873 min manatlıq avadanlıq və texniki vasitələr alınmışdı. Bu isə Naxçıvan kimi o qədər də böyük olmayan ərazi üçün o dövrə görə çox böyük göstərici idi. Yəni bu diyarın mədəni çiçəklənməsi zamanının bariz nümunəsi sayıla bilər.

Beləliklə, Heydər Əliyevin coşqun fəaliyyəti nəticəsində 1970-80-ci illərdə muxtar respublikanın iri sənaye potensialı formalaşmış, kənd təsərrüfatı sahəsində əsaslı dönüş yaradılmış, sosial sahənin inkişafında, infrastrukturun genişlənməsində mühüm nailiyyətlər əldə edilmiş yeni təsərrüfat sahələri yaradılmış, elmi təhsil sahələri, mədəniyyət yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdırılmış, ziyalı kadr potensialı yaradılmışdır, ən başlıcası insanların həyat səviyyəsi yüksəlmişdi. Bütün bu dəyişikliklər isə Heydər Əliyevin inkişaf, tərəqqi strategiyasının həyata keçirilməsinin bariz nümunəsi idi.

Ədəbiyyat

1. AMEA TİEA, f.1, s.8, iş 1, v.23.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi (ARPIİSSA), f. 1, s.61, iş 17, v.111.
3. ARPIİSSA, f.1, s.61, iş 17, v.199-201
4. ARPIİSSA, f.1, s.63, iş 15, v.86.
5. ARPIİSSA, f.1, s.61, iş 17, v.188.
6. Naxçıvan MSSR-nin xalq təsərrüfatının inkişafı. Statistik məcmuə. Naxçıvan: 1981, s.58.
7. Naxçıvan statistika güzgüsündə. Tarixi-statistik məcmuə. s.51
8. NMRDA, f.1, s.9, iş 3, v.105.
9. "Şərq qapısı" qəzeti. 1974, 24 fevral.
10. "Şərq qapısı" qəzeti. 1974, 29 mart.